

Het ‘spannend verhaal’ rond David Lamelas’ *Quand le ciel bas et lourd*



David Lamelas, *When The Sky is Low and Heavy*, foto M HKA

“We zijn blij met de steun en dynamiek die de laatste dagen werd uitgedrukt rond *Quand le ciel bas et lourd* (1992) van kunstenaar David Lamelas...”, schrijft Bart De Baere op de webstek van M HKA. Wel nu, ‘wij’ zijn verontwaardigd, boos én beschaamd over de vernietiging van een kunstwerk waarin juist de westerse kortzichtigheid aan de orde wordt gesteld.

De installatie *Quand le ciel bas et lourd* van David Lamelas bestaat uit een aantal bomen geplant onder een stalen dak. Je kan ze simpel beschrijven als een constructie die de groei van de bomen verstoort of als architectuur in conflict met de natuur. De metaforische betekenissen liggen voor het grijpen. Nu de bossen in de Amazone dreigen te verdwijnen door kwaadwillige brandstichting, houtkap en industriële landbouw, herken je ook het trauma dat een tijd geleden schrijnend aan bod kwam in de expo *Nous les arbres* in de Fondation Cartier in Parijs. In deze tentoonstelling toonden bewoners uit de Amazone met hun kunstwerken hoe bomen en het woud de basis zijn voor hun cultuur en een humanistisch universum belichamen, en dat met de vernietiging van het Amazonewoud ook een deel van de humaniteit voorgoed vernietigd wordt.

Lamelas maakte zijn installatie *Quand le ciel bas et lourd* in het kader van de tentoonstelling *America, Bruid van de zon, 500 jaar Latijns-Amerika en de Lage Landen*, in het symbolische jaar 1992, een half millennium na ‘de ontdekking’ van Amerika door Christoffel Columbus. Gaston Geens, de toenmalige voorzitter van de Vlaamse Regering, schreef in de inleiding van de tentoonstellingscatalogus ‘ontdekking’ ook al tussen aanhalingstekens, waarmee hij toegaf dat die ontdekking relatie is en alleen maar geldt vanuit eurocentrisch standpunt. Het Amerikaanse continent was trouwens allesbehalve leeg toen Columbus er aankwam. Aziatische nomaden trokken al veel vroeger het continent binnen. Paul Vandenbroeck, curator en professor antropologie van de kunst, schetst in zijn inleiding op de tentoonstelling dat heden ten dage – lees 1992, maar eigenlijk is

er sindsdien niet zo veel veranderd – de Europese doorsneevisie op Latijns-Amerika nog even etnocentrisch is, alleen is ze minder samenhangend geworden. Onze waarneming is fragmentair, zegt Vandenbroeck, gekleurd door exotisme, en zoals elke exotische visie (zie het oriëntalisme van Edward W. Saïd) fragmentair. “Men kiest ‘typische’ verschijnselen uit van die ‘andere’ werkelijkheid, die een omkering zijn van wat men als zelfbeeld of beeld van de eigen cultuur heeft ontworpen.” Antropoloog Vandenbroeck raakt daar een wezenlijk element, dat ook resonanceert in Lamelas’ installatie. Want effectief toont *Le ciel ...* meer dan de metafoor van structuren die de groei beknotten; de installatie ‘belichaamt’ de tragische acculturatie tussen Europa en de Amerika’s. De installatie ‘is’ die relatie, en in het bijzonder de bomen, wier levenscyclus

gemakkelijk die van een mens twee, drie, vier, zelfs tien keer kan overtreffen, zijn geen conceptueel gegeven maar levende materie die juist in haar levende aard het kunstwerk schraagt. Vandaag, dertig jaar na de aanplant, begint het kunstwerk pas echt te spreken, de bomen kronkelen zich effectief vanonder het stalen dak, op naar het hemelse licht. Sommige van die bomen hebben het niet gehaald, en ook die mislukking is deel van het werk. Maar het werk uit de grond rukken, ontwortelen, verplaatsen, al dan niet met nieuwe bomen ... het getuigt van eenzelfde koloniale kortzichtigheid waarmee het Amerikaanse continent misbruikt en gereduceerd werd tot een plantage.

Sleutelwerk
Lamelas stelde in 1968 tentoon op de Biënnale van Venetië. Hij toonde daar toen een telex waarop live nieuws binnenrolde over de oorlog in Vietnam. De installatie toonde geen nieuws. Ze was deel van het nieuws. Ze stond een-op-een in contact met de werkelijkheid, de gruwelijke werkelijkheid van een zinloze, (post-koloniale) oorlog. Vandenbroecks inleiding op de expo *Bruïd van de zon* – nog steeds heel leeswaardig – toont fijntjes hoe indertijd, vijfhonderd jaar geleden, de Zuidelijke Nederlanden, en meer bepaald prominente geestelijken, wetenschappers en kunstenaars uit Antwerpen bijdroegen aan een racistisch discours door de

ongelukkige verbinding te maken tussen een alomvattend hiërarchisch denken, wetenschappelijke classificeringsdrang en de objectivering (= tot voorwerp maken) van de Andere. Vandenbroeck geeft aan dat door uitwisseling tussen Antwerpen en Latijns-Amerika in Antwerpen ook bijzondere botanische interesse en kennis groeide, en hij ziet een verband met de Vlaamse landschapsschilderkunst uit de 15de en 16de eeuw, waarin zowel panoramische vergezichten als het botanische detail centraal stonden.

Lamelas' levende installatie kan je beschouwen als een reflectie op deze cultuur- en kunsthistorische uitwisseling. Meer zelfs, je zou het kunnen zien als een sleutelwerk in de Vlaamse canon, omdat het de belichaming is van een kritische reflectie op kerstening, kolonialisme, exotisme, cultuurrelativisme ... Vandenbroeck vroeg zich bij de tentoonstelling af "hoe het onttoonbare visualiseren? Hoe denk- en aanvoerpatronen van de diverse Latijns-Amerikaanse culturen tonen, hun manier om met 'het leven' en de 'wereld' om te gaan. De symbolische manifestatie daarvan is mogelijk ..."

Wel het bleek inderdaad mogelijk. De installatie van Lamelas is de gedroomde manifestatie van die complexe relatie tussen de Zuidelijke Nederlanden en de Amerika's, met Antwerpen als brandpunt. En nu moet dit werk wijken voor een nieuwe tuinaanleg rond het museum, en in het

bijzonder voor de aanleg van een nieuwe laad- en loskade ... Wat met het primaat van de kunst? Ligt het bestaansrecht van een museum niet in haar dienstbaarheid aan kunst? Kan een museum het zich permitteren om een kunstwerk te vernietigen? Wie draagt de verantwoordelijkheid voor een plannings- en verbouwingsproces dat een kunstwerk over het hoofd ziet?

Lamelas schonk – jawel schonk, kan er een bedanking van af misschienen? – *Le ciel...* aan het M HKA, maar dat museum reed zich ook vast in dit bizar te noemen planningsproces. Het debacle rond Lamelas' installatie toont nog maar eens hoe ver architectuur is verwijderd van de beeldende kunst, hoe groot het onbegrip is van architecten voor kunstenaars. Maar bovenal toont *Le ciel* ... hoe de museumcultuur zich in een crisis bevindt. "We zijn blij", schrijft Bart De Baere, directeur van het M HKA, en dus hoeder van het kunstwerk, "met de steun en dynamiek die de laatste dagen werd uitgedrukt rond *Quand le ciel bas et lourd* (1992) van kunstenaar David Lamelas ..."

Leest u gewoon de brief mee. Misschien was u ook een van de meer dan zevenhonderd ondertekenaars die binnen de termijn van een week het behoud van Lamelas' kunstwerk bepleitten. "We zijn elk van u dankbaar", schrijft De Baere en gaat verder als volgt:

"Sinds bijna twee jaar wordt er met verschillende protagonisten overlegd rond de mogelijke herplaatsing van dit werk dat onwille van de grootscheepse renovatie van het KMSKA niet op de huidige locatie behouden kan blijven. De vele discussies hebben ook enkele schaduwzones veroorzaakt. De huidige dynamiek en de aanhef van de steunbrier herinneren ons eraan dat het belangrijk is om de situatie in dit dossier helder met iedereen te delen. In deze brief willen we een genuanceerd beeld schetsen dat een basis kan vormen om samen een concreet en positief vervolg te garanderen voor het werk. Een kort feitenoverzicht:

Quand le ciel bas et lourd van David Lamelas werd in 1992 in de tuin van KMSKA gerealiseerd voor de tentoonstelling *Amerika, Bruïd van de Zon*. Het heeft een site-specifieke dimensie; het gaat vanuit een postkoloniale vraagstelling in op de bourgeois architectuur eromheen, en slaat ook een brug naar de avant-garde voorgeschiedenis van de buurt met de voormalige galerij van de kunstenaar, Wide White Space, ooit gevestigd in het art-nouveaueenhuis tegenover.

In 2011 werd het werk aan M HKA geschonken nadat het museum de kunstenaar contacteerde in het kader van zijn historigrafisch project. M HKA valdeerde het werk sindsdien als kernreferentie in de collectie. In 2018 kwam de aanpak van het omliggende park rond KMSKA op de agenda. M HKA hoorde dat er een probleem met het werk zou zijn en informeerde hiernaar bij de administratie cultuur op 24 juni 2018. Het kunstwerk bleek in de aanvoertracé te staan van de veiligheidsdiensten en van de nieuwe goederenlift van het museum. Berekeningen van draaicirkels van vrachtwagens leverden geen alternatieve oplossing. De nota over *Quand le ciel bas et lourd* die M HKA toen bij zijn vraag voegde, argumenteerde niet enkel het belang van het werk maar vermeldde ook twee mogelijke oplossingsrichtingen:

– herplaatsing in het park, dicht bij Wide White Space, mits akkoord van de kunstenaar, – aankoop van een ander werk van David Lamelas als compensatie.

De kunstenaar ging niet in op de tweede piste, wel op het eerste voorstel voor een herplaatsing dicht bij de voormalige Wide White Space gallery. De ontwerpers van Team van Meer, verantwoordelijk voor het tuinontwerp, maakten op vraag van de stuurgroep voor het masterplan van KMSKA een ontwerp nieuwe plaatsing. De kunstenaar ging akkoord met dit voorstel.

Team van Meer raamde de heropbouw van de stalen constructie op 110.000 euro. Agentschap Onroerend Erfgoed gaf tijdens het vergummingstraject een negatief advies en naar verluidt hebben ook diverse stadsdiensten zich tijdens het ontwerptraject negatief uitgesproken. In het voorjaar van 2020 besliste minister-president Jan Jambon op basis van deze gegevens het voorstel van een nieuwe editie niet te weerhouden.

M HKA begreep deze beslissing: er was geen budgetruimte binnen de enveloppe van KMSKA en het tijdsplan voor heropening van KMSKA was nauw. Er werd op dat moment vanuit de stedelijke overheid gedacht in termen van herplaatsing in het Middelheimmuseum, met veronachtzaming van de site-specifieke dimensie.

In juni 2020 had M HKA contact met de kunstenaar en toetste het alternatieve locaties elders op het Zuid af. De kunstenaar vond deze niet gepast. M HKA polste verschillende actoren binnen de stad om te kijken of van daaruit nog initiatief op korte termijn mogelijk was.

Op 28 augustus 2020 valdeerde het schepencollege van de stad Antwerpen het, door Vlaanderen aan hen voorgelegd, definitief ontwerp van de tuin (zonder een nieuwe editie van het kunstwerk). Daarmee was er een basis voor de volgende stappen binnen de heraanleg van het park: vergunning, afspraken over periodiek onderhoud, publieke aanbesteding. De start van herinrichting van het park werd vastgelegd op februari 2021.

Op 18 september 2020 verstuurde de kunstenaar een mail naar de minister-president waarin hij de wens uitdrukte dat het werk op de site bewaard zou blijven.

Op 21 september had M HKA een – eerder geplande maar uitgestelde – afspraak op het kabinet van de minister-president. In een nieuwe nota argumenteerde M HKA naar de minister-president de wenselijkheid om toch tot herplaatsing over te gaan en bood het aan de productie hiervan op zich te nemen. De minister-president ging hierop in, maar vroeg expliciet akkoord van KMSKA. M HKA kreeg meteen positief gehoor van KMSKA, zowel van de voorzitter van de Raad van Bestuur ervan als van de directrice, en ook van de stuurgroep Masterplan KMSKA. De vastgelegde werken aan de tuin werden vanzelfsprekend niet stilgelegd. Er werd beslist dat de noodzakelijke afbraak van de huidige editie van het kunstwerk in overleg met M HKA zou worden gedocumenteerd, in functie van de productie van de nieuwe editie.

November 2020: M HKA is inmiddels gestart met de productie-voorbereidingen. Het zal daarbij parallel verschillende uitdagingen moeten aangaan: de afbouw van het werk superviseren, de herplaatsing zelf concretiseren, de financiële middelen vinden en de vergunningen van de stad verkrijgen. Naast deze praktische stappen wenst M HKA ook inhoudelijk te werken door het plannen van een presentatie en diverse evenementen die het kunstwerk verder kaderen binnen een kunst(historisch) perspectief maar ook binnen een vernieuwd maatschappelijk draagvlak.

Het aanschrijven van de minister-president is in deze dus niet langer relevant. De zorg voor het werk *Quand le ciel bas et lourd* ligt momenteel eenduidig bij het museum dat eerder al inzet toonde en de wens uitdrukte en om zich ervoor te engageren. M HKA weet zich daarin niet alleen staan, en wordt nu ook gesteund door het brede draagvlak dat uit deze brief blijkt.

Afbraak in februari komt er hoe dan ook, herplaatsing in dezelfde zone van het park binnen afzienbare tijd als het aan ons ligt ook.

Met u vinden we dit een uitzonderlijk werk en een sleutelwerk op diverse vlakken. We zullen u verder op de hoogte houden van dit spannend verhaal en u er graag zoveel mogelijk bij betrekken."

Een 'spannend verhaal ...'. Hoeveel newspeech kan een mens verdragen om een falend plannings- en verbouwingsproces van een referentiemuseum en de vernietiging van een topwerk te slikken? Benjamin H. D. Buchloh zag in Lamelas' installatie trouwens een 'esthétique du mal' omdat het

een allegorie is van falende kunstpraktijken uit de jaren 60, heroïsche modellen, misbruikte en verouderde strategieën, die naar het heden terugkeren, onvrijwillig en alleen geloofwaardig als een 'esthétique du mal'. Het kwade komt vandaag uit een heel andere, meer banale hoek ...